

спеціальні пристрої оптичного фотографічного розгортання (наприклад, прилад РФ-4). При такій зйомці на фотознімку отримується послідовно розгорнуте зображення циліндричної поверхні кулі.

Отже, на сучасному етапі розвитку науки і техніки існує дуже широке коло технічних засобів, які в свою чергу сприяють розслідуванню кримінальних правопорушень.

Голікова Т.Д., Колонюк В.П., Форіс Ю.Б.

СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА У НОВОМУ КПК УКРАЇНИ І СИСТЕМНА МОДЕЛЬ «ЧОРНИЙ ЯЩИК»

За планом КНДІСЕ проводиться науково-дослідна робота за темою 1/3-13 (1/2-13) «Теоретичні та методичні засади призначення судових експертиз у кримінальних справах» (науковий керівник – Голікова Т.Д., відповідальний виконавець – Колонюк В.П., виконавець – Форіс Ю.Б.). В рамках цієї НДР проводиться системний аналіз призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях.

Модель відображає об'єкт у певному стані, при певних умовах, в певному середовищі, враховуючи специфіку цілей і суб'єкта моделювання. При використанні моделі типу «Чорний ящик» [1, 2] можна проілюструвати деякі особливості регулювання чинним КПК України судово-експертної діяльності в кримінальному процесі.

Формальна модель типу «Чорний ящик» являє собою прямокутник, що означає систему. Він обмежений границями, стрілками зображено входи (вхідні величини) та виходи (вихідні величини) системи. Входи – це те, що система використовує для своєї діяльності, з чим вона працює і що перетворює. Виходи – результат діяльності системи, те, що вона створює, у що перетворює вхідні величини відповідно до своїх функцій [1, с. 74-75].

Якщо ми замість терміну «система» зазначимо таку важливу категорію як «судова експертиза», то отримаємо уявлення про судову експертизу, закріплене в КПК України. Ми побачимо, що у законодавця нечіткі уявлення про параметри того, що повинно бути «на вході» у такої системи, як судова експертиза. Так, відсутнє визначення спеціальних знань, які повинні використовуватися при проведенні судової експертизи,

колір, довжину, забруднення; воно вилучається та направляються на дослідження. Одночасно беруть зразки волосся з голови, лобка та пахвових впадин трупа.

Сліди *слини* можуть бути виявлені на недопалках, у плювках. Слина так само, як і сперма, є носієм групових властивостей крові.

Сліди *пому*, приналежного гвалтівникові, можуть перебувати на предметах, які правопорушник тримав у руках або торкався них, особливо якщо в нього спостерігається підвищена пітливість.

Важливе значення для встановлення факту контакту жертви із гвалтівником має аналіз вилученого з трупа *піднігтьового вмісту*, у якому можуть перебувати часточки шкірного епітелію гвалтівника, уламки його волосся, мікрокількості крові, сперми.

Якщо піднігтьовий вміст рук жертви буде вилучатися під час експертизи трупа в морзі, то з метою запобігання втрати його під час перевезення, необхідно на кисті рук трупа одягти паперові чи целофанові мішечки, зав'язавши їх навколо променевозапаястних суглобів.

Іноді застосування *протизаплідних засобів* дозволяє виключити фізичне насильство при вчиненні статевого акту. Так, під час одного з вбивств ковпачок на шийці матки, виявлений при дослідженні трупа, став доказом того, що жінка готувалася до статевих зносин. Вбивство було вчинено під час добровільного статевого акту.

Наявність значних пошкоджень статевих органів у жінки, так само як і пошкоджень інших ділянок тіла, повинне спрямувати учасників огляду на пошук на місці події *знаряддя*, якими ці ушкодження могли бути нанесені. У зв'язку з цим огляд трупа жінки обов'язково слід здійснювати на місці його виявлення. Вкрай небажано оглядати та фіксувати на місці події тільки позу трупа та розташування одягу, а подальший зовнішній огляд здійснювати в морзі, як це іноді буває. Якщо необхідність у цьому все ж виникає, місце виявлення трупа та навколишня місцевість повинні обов'язково охоронятися для того, щоб після огляду трупа в морзі, продовжити огляд місця його виявлення. Усі знаряддя, якими могли бути заподіяні ушкодження взагалі та статевих органів зокрема, повинні обов'язково вилучатися. Біологічне дослідження плям та різних слідів на них дозволить встановити механізм та послідовність нанесення ушкоджень.

Підлягають опису й огляду сліди *крові* (обов'язково слід вказувати кількість крові) глибину просочування ґрунту, частоту, розміри і форму плям, наявність і спрямованість потьоків на одязі і т.і.). Це стосується й опису плям крові в приміщенні.

Не менш важливе значення для розслідування сексуального вбивства мають сліди *ніг*. Ретельне вивчення слідів ніг, в ході огляду, нерідко дозволяє встановити обстановку в момент сексуального вбивства, судити про деякі особливості правопорушника: приблизний зріст, вік, вагу, певні

правилами. При цьому найчастіше важливо відзначити не тільки наявність пошкоджень у тій чи іншій ділянці тіла, але й їх відсутність.

Детально описуються пошкодження від укусів (є можливість ідентифікації вбивці за слідами зубів). Усі виявлені пошкодження фотографуються за правилами масштабної фотографії. При наявності слідів укусів на шкірі іноді вдається одержати їх відбитки за допомогою пластичної маси. Крім того, рекомендується перемальовувати укуси на прозору плівку для її наступного зіставлення з будовою зубів запідозреного.

Під час огляду передбачуваних *зрядь* травми (камінь, кастет, ніж, мотузка і т.ін.) звертають увагу на наявність слідів крові, відбитків пальців, волосся, яке прилипло, та інших слідів.

Сліди *сперми* – важливий доказ вчинення правопорушником звалтування або насильницьких дій сексуального характеру. Крім того, сперма є носієм групових властивостей крові. Сліди сперми можуть перебувати (залежно від особливостей вчинення статевого акту) у різних органах потерпілої на шкірі або на одязі потерпілих. Вони можуть локалізуватися не тільки на тілі жертви, але й поруч із тілом (на підлозі, ґрунті, рослинних залишках і т.ін.).

Для встановлення факту статевих зносин, у всіх випадках сексуальних убивств необхідно досліджувати вміст піхви на наявність сперми та її групову приналежність. За узгодженням із судовим медиком мазки і тампони з піхви, прямої кишки і порожнини рота для подальшого лабораторного дослідження беруться або на місці події, або при розтині трупа в судово-медичному морзі.

Із зовнішніх статевих органів, лобка, стегон та інших частин тіла підозрілі на сперму плями вилучають на місці події.

Сліди сперми потрібно шукати не тільки на трупі, їх розташування залежить від місця вчинення статевого акту.

Сперма на місці події та у статевих органах жінки може бути відсутня у зв'язку з застосуванням чоловіком запобіжних засобів, зокрема, презерватива.

Одяг та інші предмети з плямами, схожими на кров та сперму, вилучаються повністю та відправляються на дослідження.

Волосся, що належали гвалтівникові, залежно від механізму сексуального насильства, можуть бути виявлені на тілі, одязі й внутрішніх органах потерпілих.

Лобкове волосся правопорушника, так само як і випавше або вирване з волосної частини голови, може бути затиснуте в долоні жертви або потрапити в піднігтьовий простір у разі її активного опору, чи зачепитися за гудзики, застіжки, гачки, деталі фурнітури одягу.

Якщо на одязі, тілі жертви, на різних предметах виявлене волосся чи об'єкти, схожі на волосся, описують точне місце їх виявлення, кількість,

їх меж та інших характеристик. Відсутні визначення об'єктів, явищ і процесів, які мають бути надані на судову експертизу. Є лише розпливчасті характеристики підстав призначення судової експертизи взагалі і обов'язкової зокрема. В основному відсутні визначення та механізм (порядок) відбору порівняльних матеріалів, зразків, вихідних даних тощо.

Відсутній навіть натяк, що все це повинно відповідати певним вимогам, продиктованим спеціальними знаннями про об'єкти, явища і процеси, накопиченими людством взагалі і спільнотою судових експертів зокрема (досвід, практика тощо). Але законодавець чітко зауважує, що повинно бути «на виході» цієї системи. Так, форма висновку повинна відповідати певному закріпленому стандарту. Як джерело доказів висновок судового експерта повинен бути законним, допустимим, відноситися до справи, базуватися на допустимих і віднесених до справи вихідних даних, документах тощо, бути отриманим на всіх своїх стадіях без порушень вимог кримінально-процесуального закону. Законодавець слушно і конкретно зауважує засади оцінки висновку судового експерта і результати цієї дії. Проте з аналізу положень КПК України видно, що законодавець має дуже мало уявлення про вхідні, вихідні, внутрішні параметри такої системи, як судова експертиза, але судові експертологи до розробки проекту КПК України залучені не були, їх знання не враховувалися.

Тепер неповнота та неясність висновку судового експерта не є передбаченими законом підставами для призначення додаткової судової експертизи. У новому КПК України також відсутнє визначення підстав призначення повторної судової експертизи, яке було у попередньому КПК України, на що неодноразово наголошено у спеціальній літературі. Таким чином, раніше проведення повторної судової експертизи доручалося іншому судовому експерту, а додаткової – тому самому або іншому судовому експерту, тобто якщо «на виході» був висновок, який не відповідав висунутим до нього вимогам, зокрема вимогам законності чи об'єктивності, чи викликав сумнів, чи був недостатньо повним, то все розпочиналося з початку: залучався чи міг бути залученим інший судовий експерт. Був певний цикл, і якщо «на виході» було «не те», спрацьовував «регулятор» і система «вимикалася» спочатку, з «входу», і замінювалася іншою аналогічною системою. «На вході» у іншої аналогічної системи у випадку повторної судової експертизи мало бути те саме, що і у «вимкненої»: ті самі завдання, об'єкти дослідження, питання, порівняльні матеріали, зразки, вихідні дані; очевидно, «замінником» мають використовуватися ті самі спеціальні знання (хоча це не можливо, судовий експерт – це людина, яка не схожа на будь-яку іншу людину, зі своїми особливостями сприйняття навіть тих самих навчальних дисциплін від того самого педагога, своїм досвідом тощо), той самий вибір методів і

засобів (наприклад, обладнання) тощо. У новому КПК такий «цикл» роботи системи відсутній.

При відсутності «механізму заміни» (судового експерта, процесу проведення судової експертизи) у новому КПК є механізм вибору та правового застосування з множини (висновків судових експертів). Кожна сторона провадження може надати висновок експерта, і не один. Процесуально ці висновки рівні між собою, і з'являється певна множина висновків різних судових експертів з одного й того самого питання, але з різними «на вході» і «на виході». Суд наприкінці розгляду повинен обрати, виходячи з вимог до «на виході» судової експертизи, відповідь на питання, поставлене на вирішення судової експертизи, і навести підстави відхилення іншої відповіді. Ми кажемо «повинен», але суд **може не обрати** в кінці жодної відповіді (і на жодне питання), і відхилити всі висновки і результати допитів судових експертів, з різних підстав, хоч за наявності підстав для відводу судового експерта, хоч при використанні ним недопустимих джерел інформації, хоч при сумнівах у виборі експертом методики. У множині висновків не обов'язково знаходиться висновок, який містить інформацію, максимально близьку до об'єктивної істини. Крім того, «множина» може не скластися, а бути представленим суду лише один висновок.

То чи безпечний цей механізм забезпечення правосуддя у кримінальних провадженнях незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки? Вважаємо, що при здійсненні судово-експертної діяльності взагалі відповідно до принципів, закріплених наразі у Законі України «Про судову експертизу», цей механізм можна вважати безпечним. Але при цьому КПК України і Закон України «Про судову експертизу» взаємодіють при регулюванні судово-експертної діяльності у кримінальному процесі, на підставі перетину площин застосування задекларованих у них принципів. Жоден з цих нормативно-правових актів окремо не робить механізм безпечним. Так, якщо б не було принципу об'єктивності судово-експертної діяльності, і судовий експерт залучався певною стороною процесу і сприймався як дехто на цій стороні процесу (як є у деяких видах процесу в інших країнах), суб'єкти судово-експертної діяльності не прагнули б максимально наблизитися до об'єктивної істини, не використовували б для цього наявні в них можливості, наприклад, ставити собі додаткові запитання (так звана «експертна ініціатива»), і множина висновків судових експертів стала б для суду сукупністю (множиною) джерел, у яких містяться не факти, не висновки про певні закономірності, а результати суб'єктивного сприйняття експертом, враховуючи його знання і досвід, і без нього наявної у справі інформації. Навряд чи суду знадобився би такий висновок, попри те, що у нього був би вибір з множини таких висновків. Сучасна доктрина ґрунтується на

гнильної зміни, чи скелетований), а одяг, який прикриває статеві органи, відсутній, перебуває осторонь від останків потерпілої або має характерні ушкодження. Останнє варто враховувати під час визначення меж огляду.

Типовими для згвалтування ушкодженнями одягу вважаються: розриви чи розрізи трусів, поясу з резинками для панчіх, сорочки, бюстгальтера, плаття, кофточки, спідниці, відриви гудзиків та розриви петель на цих предметах одягу, зламані блискавки, гачки та пряжки на них. Однак у випадках згвалтування із застосуванням погроз чи при використанні безпомічного стану жінки, пошкоджень, характерних для опору гвалтівнику, може не бути.

У низці випадків під час огляду трупа можна зіштовхнутися з фактом наявності на трупі одягу, який приховує статеві органи або заднепроходний отвір, хоча факт сексуального насильства є незаперечним. У такому випадку можна припустити два варіанти розвитку події: одяг було вдягнуто гвалтівником після вчинення вбивства або потерпіла одяглася сама, після чого й була вбита.

Явними ознаками того, що одяг був одягнений гвалтівником є: а) відносний порядок верхнього одягу, при збереженому безладді нижньої білизни; б) наявності верхнього одягу при відсутності нижнього; в) одягнуте взуття при відсутності предметів одягу, які не могли бути зняті через взуття (колготки, панчохи, рейтузи); г) неправильно одягнутий одяг (навиворіт, задом наперед).

При цьому гвалтівник, зазвичай, переслідує мету приховати факт сексуального насильства, особливо при відсутності на тілі жертви сперми й характерних для такого виду правопорушень тілесних ушкоджень.

Обстановка місця події при сексуальних вбивствах характеризується низкою *особливостей*, які дозволяють запідозрити сексуальні мотиви вбивства. Насамперед, привертає увагу поза трупа: ноги широко розведені, статеві органи оголені, нижня білизна та верхній одяг у безладі, розірвані чи розрізані, нерідко окремі предмети одягу зняті з тіла і знаходяться осторонь від трупа. На трупі зазвичай добре помітні пошкодження, які виникли в процесі опору гвалтівнику.

Опис трупних змін здійснюється за звичними правилами, так само, як і опис окремих частин тіла.

При описі рота відзначають: відкритий він чи ні, ушкодження слизистої оболонки рота, цілість та стан зубів, наявність сторонніх тіл та речовини в порожнині рота.

Детально відзначається стан статевих органів жінки – їх розвиток, ступінь оволосіння, колір слизистої оболонки входу в піхву, цілість незайманої пльиви, характер виділень з піхви (кількість, колір, вид), ушкодження зовнішніх статевих органів, наявність яких-небудь сторонніх предметів.

Виявлені при огляді трупа пошкодження описують за звичними

випадках огляд розпочинався з огляду трупа, але його огляд слідчий повинен здійснювати особливо уважно й ретельно.

Загальний *огляд трупа* розпочинається з фіксації місцезнаходження трупа, його положення стосовно навколишніх предметів на місці події, загального виду й пози трупа, тобто розташування відносно один одного його частин. Положення й поза трупа мають істотне значення для формування версій про механізм події. Оглядаючи труп, необхідно уважно досліджувати поверхню підлоги, ґрунту, предметів, на яких лежить труп, і зіставити їх з виявленими на шкірі трупа відбитками. Якщо між формою знайдених під трупом предметів і обрисами слідів на шкірі трупа є розходження, то можна зробити висновок, що труп був переміщений. Ознаками зміни положення трупа є порушене трупне задубіння, а також деякі інші сліди: шкірні садна по смертного походження, кров'яні смуги й т.ін.

Труп оглядається по частинах у тій послідовності, яка уявляється найбільш доцільною. При цьому встановлюється характер, ступінь і локалізація трупних явищ і ушкоджень. У ході огляду трупа фіксуються мазки, згустки й плями, які знаходяться на шкірі й у волосся, що можуть бути утворені спермою, а також зовнішні тілесні ушкодження, у тому числі характерні для звалтування синці й садна на стегнах, колінах, в ділянці статевих органів і сідниць, сліди укусів на грудях, на плечах і т.ін. Під час огляду ділянки статевих органів, крім їхнього звичного опису, доцільно описати стан статевої щілини й заднепроходного отвору (зіяє чи ні), при цьому відзначивши, чи не забруднена шкіра навколо останнього. При цьому спеціаліст (судовий медик) за дорученням слідчого вилучає з поверхні тіла частки речовини, схожої на сперму, вистригає разом з волоссям згустки, наявні в них. Труп дактилоскопується. Ретельно досліджується підногтьовий вміст пальців рук трупа, тому що там у процесі боротьби з убивцею можуть залишитися шматочки його шкіри, кров, частки одягу.

Нерідко убивця затикає рот жертви кляпом, який вилучається як речовий доказ.

Під час *опору* жінки насильницькому статевому акту, зазвичай, виявляються садна та синці на внутрішній поверхні стегон, в області зовнішніх статевих органів, на сідницях, молочних залозах. Можуть бути розриви стінок піхви та промежності.

Поряд із зазначеними ушкодженнями на тілі потерпілої, для встановлення насильницьких статевих зносин чи спроб до цього має значення і стан її *одягу*. Ушкодження одягу потерпілої свідчать про динаміку вчинення й приховання сексуального убивства, та про його знаряддя. Іноді ці ушкодження й стан одягу є єдиним об'єктивним доказом сексуальної мотивації вбивства. Мова йде про ті випадки, коли сперма не виявлена (застосовувався презерватив або труп у стані сильної

тому, що експерт прикладає свої спеціальні знання і отримує нові знання, виходячи з принципів судово-експертної діяльності, закріплених у Законі України «Про судову експертизу», зокрема об'єктивності. Тоді законодавець може дозволити собі не зазначати про об'єктивність спеціальних знань, оскільки для цього діє система забезпечення судово-експертної діяльності, наприклад, не використання сумнівних спеціальних знань (вимога до судового експерта про рівень освіти і її відповідність), сумнівних методик (реєстр методик), сумнівної літератури (переліки рекомендованої літератури) тощо. Але якщо законодавець у реформах кримінального процесу України рухатиметься далі в бік «суб'єктивізації» судової експертизи, сприйняття її як елементу обвинувачення чи елементу захисту, то, з урахуванням специфіки цього інституту (необхідність наявності спеціальних знань), він стане небезпечним у використанні його при здійсненні правосуддя, оскільки суд не має відповідних спеціальних знань і не зможе оцінити відповідність висновків експерта об'єктивній істині, спираючись на досі відомі алгоритми оцінки висновку судового експерта. Потужна система відбору з множини подібних моделей найбільш адекватних, яка наразі діє у судово-експертній діяльності, будь то методики дослідження речових доказів, засоби пізнання, теорії і концепції тощо, надійно захищає правосуддя України від суб'єктивності висновків судових експертів, при умові відсутності зловживань, які є підставами притягнення судових експертів до відповідальності.

Те саме стосується інших принципів судово-експертної діяльності. Новий механізм застосування судової експертизи в КПК України міцно стоїть на фундаменті доктрини судово-експертної діяльності, закріпленої в Законі України «Про судову експертизу».

Отже, вхідні параметри системи «судова експертиза в кримінальному процесі України» відіграють важливу роль в отриманні та подальшому застосуванні результатів діяльності цієї системи: висновків судових експертів та їх допитів.

Список використаних джерел

1. Сорока К.О. Основи теорії систем і системного аналізу: Навч. посібник / К.О. Сорока // Харків: ХНАМГ, 2004. – 291 с.
2. Горбань О.М., Бахрушин В.Є. Основи теорії систем і системного аналізу: Навчальний посібник / О.М. Горбань, В.Є. Бахрушин // Запоріжжя: ГУ «ЗІДМУ», 2004. – 204 с.